

НЕВЕНКА БОЈОВИЋ

**ОПАНЧАРСКИ АЛАТ У ЕТНОЛОШКОЈ ЗБИРЦИ
НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ**

НЕВЕНКА БОЈОВИЋ
YU 32000 Чачак
Народни музеј

УДК 685 (091) (497.11)

Етнолошко одељење Народног музеја у Чачку, у настојању да систематизује и попуни збирке заната, прикупило је алате и помагала радионица опанчарског, обућарског, абацијско-терзијског, ковачко-поткивачког, столарског и качарског заната. Збирке поменутих заната, сем алата, обухватају и: производе, делове намештаја радионица, фотографије, мајсторска писма и архивску грађу. Како смо грађу о развоју заната и еснафа у Чачку, Горњем Милановцу и Ивањици више пута објављивали,¹ у овом тексту говорићемо само о помагалима и алатима опанчарског заната који се чувају у Народног музеју у Чачку, а нека су још увек власништво мајстора опанчара.²

Алат опанчарског заната је врло једноставан и малобројан; може се сместити у мању торбу и носити са собом, што су и чиниле сеоске занатлије. Због своје једноставности, већину алата израђивали су сами опанчари, неке преправљали или набављали код занатлија другог профила: ковача и столара. Са развојем занатства и

појавом индустрије и увезене робе, од средине XIX века многе заналије су почеле да користе и алате фабричке производње: клешта, ножеве, шила.

Наша досадашња истраживања опанчарског заната показала су да је већина мајстора, поред изрде опанака, и штавила кожу. Стога справе, помоћна средства и алат који су користили у свом целокупном раду можемо сврстати у две групе:

- а) помагала и алат за штављење коже,
- б) помагала и алат за израду опанака.

У помагала и алат за штављење коже спадају: коса—„косица“ за „лешење“ коже, стругач за скидање вишка длака, клупа на којој се „лечи“ кожа, „сепија“ — дрвено буре за штављење коже, казан од бакра у коме је парена шишарка, дуга клешта, мотика, дрвени рам или мотка.

ПОМАГАЛА И АЛАТ ЗА ШТАВЉЕЊЕ КОЖЕ

Клупа, за „лешење“, чишћење коже, направљена од целаног брвна, једног или два, учвршћеног између два пара косо постављених ногу. Клупа је одозго опшивена лимом. Дуга је око 250 цм. Приватно власништво

Стругач—„плоча“, „крца“, са сечивом овалног облика и усадником на средини у који се усађивала краћа дрвена дршка. Плочом се чистила кожа од длаке пре и после квашења и затапања у кречну воду. Стругач је производ ковача.

Димензије: 21 цм x 10,5 цм.

Инв. бр: 1420/92.

Стругач—„сап“, у виду уже плоче, стањеног сечива, ушрафљен за профилисану дрвену дршку. По потреби на дршку се углављивала и „крца“. Служила је за чишћење коже од месине и длака. Производ је ковача.

Димензије: сечиво: 22,5 цм x 6 цм, дршка: 20,5 x 5 цм.

Инв. бр: 1419/92.

Коса, „косица“, обична косачка коса, на врху омогавана крпама, јер се приликом рада морала држати за оба краја. Служила је за чишћење, „лешење“ коже од месине. Фабричке производње. Приватно власништво.

Буре, „сепија“, од храстовог дрвета, служило је за штављење коже. Производ је пинтера. Приватно власништво.

Казан, од бакра, калаисан изнутра, са ручкама са стране, запремине око 150 литара. Служио је за кување, односно запаривање шишарке. Производ казанџија. Приватно власништво.

Клешта, од кованог гвожђа, дуга, са кружном главом која се завршава дужим хватаљкама у виду кљуна. Дршке, ручке на крајевима имају брадавичаста проширења, а једна је дужа и на крају савијена. Клештима се кожа превртала у току процеса испирања. Производ ковача. Приватно власништво.

Мотика, кована, са дугом дршком. Служила за мешање креча у базену. Производ ковача.

ОПАНЧАРСКИ АЛАТ И ПОМАГАЛА

Уз тезгицу и треношку, опанчарски алат и помагала чине: ножеви—„бичкије“ разног облика и намене, шила-боде, пробојци-зумбе, шаралке, кашике „фаркици“—гладлица, опанчарска клешта, обућарска клешта, обућарски чекић, брус, калупи за све врсте опанака.

Опанчарска тезгица, је мањи правоугаони радни сто од чамовог дрвета, равне плоче са ивицама на три или све четири стране, ослоњен на четири ноге које су при крају повезане пречагама. На тезгици се држао алат исецали, кројили мањи комади коже и опуте. Рад је столара.

Димензије: 96 цм x 35 цм x 50 цм, инв. бр: 1903/94.

Опанчарска столица, треношка, направљена од јасеновог дрвета. Седиште треношке је седластог облика, чији је ужи део лучно савијен на горе, док су три ногице под углом усађене у средину седишта. На столици су седели мајстори док су израђивали — „градрили“ опанке. Рад је дрводеља.

Димензије: седиште: 31 цм x 20 цм; висина 35 цм.

Инв. бр: 1162/90.

Нож, дугог и лучно савијеног сечива усађеног у дрвену дршку ваљкастог облика. Служио је за резање дебље коже-ћонова и опуте. Рад је мајстора опанчара (импровизација од сломљеног косира).

Димензије: сечиво: 12 цм x 2,5 цм; дршка: 12 цм.

Инв. бр: 1346/92.

Нож, краћег и лучно савијеног сечива усађеног у дрвену дршку ваљкастог облика. Служио је за кројење тањих и мањих комада коже. Рад је мајстора ножара.

Димензије: сечиво: 8 цм x 3 цм; дршка: 12 цм.

Инв. бр: 1397/92.

Нож, сечива у облику полумесеца, усађеног у дрвену дршку елипсоидног облика, ојачану металним прстеном. Служио је за сечење и обликовање коже. Фабричке је израде.

Димензије: сечиво: 9,9 цм x 9 цм; дршка: 10 цм.

Инв. бр: 1398/92.

Нож-бодо, краћег сечива копљастог облика, усађен у дрвену дршку крушкастог облика. Служио је за просецање опанака-ћона при увлачењу опуте. Фабричке је израде.

Димензије: сечиво: 5 цм; дршка: 8 цм.

Инв. бр: 1345/92.

Опанчарско шило, дуго, метално, на врху сужено, усађено у дрвену дршку крушкастог облика, ојачану уским металним прстеном. Служио је за бушење—„набадање“ коже—„ваше“ приликом израде опанака. Фабричке је израде.

Димензије: шило: 8 цм; дршка: 7 цм.

Инв. бр: 1401/92.

Опанчарско шило, дуго, метално, при врху сужено и зарубљено, усађено у дрвену дршку купастог облика. Служило је за бушење—„набадање“ дебљих кожа. Рад је мајстора опанчара.

Димензије: шило: 9,5 цм; дршка: 4 цм.

Инв. бр: 1403/92.

Мало опанчарско шило, метално, танко и на врху савијено у виду тупог угла. Шило је усађено у дрвену дршку ваљкастог облика, која је при врху сужена. Служило је за ситно „боцкање“ и украшавање опанака. Импровизација мајстора опанчара.

Димензије: шило: 6 цм; дршка: 8 цм.

Инв. бр: 1402/92.

Радла, шаралка, метални точкић са дубоким ситним ребрима, усађен је у метални рам, а овај у дрвену дршку четвороугаоног пресека. Служила је за шарање „лица“ на опанцима. Фабричке је израде.

Димензије: 11 цм.

Инв. бр: 1342/92.

Опанчарска кашика, дељана од једног комада дрвета; дршка је ваљкаста, на крају благо проширена у равну кружну површину док је лопатасти део плитко издубљен са полукружно сведеном доњом ивицом. Служила је за навлачење опанака на калуп и „пеглање“ — глађење ћонова. Рад је мајстора дрводеља.

Димензије: дршка: 12 цм x 5 цм; кашика: 13 цм x 7,5 цм.

Инв. бр: 1399/92.

Опанчарска кашика, дељана од једног комада дрвета; дршка је ваљкаста, на крају благо проширена у равну кружну површину

док је лопатасти део дуг, плитко издубљен и равне доње ивице. Служила је за навлачење опанака на калуп и „пеглање“ — глађење ђонова. Рад је мајстора дрводеља.

Димензије: дршка: 13 цм x 5 цм; лопата: 16 цм x 8,5 цм.

Инв. бр: 1343/92.

Опанчарска кашика, дељана од једног комада дрвета; дршка је ваљкаста, на крају благо проширена у равну кружну површину док је лопатасти део кратак, нешто више издубљен са равно засеченом и лучно повијеном доњом ивицом. Служила је за навлачење опанака на калуп и „пеглање“ глађење ђонова. Рад је мајстора дрводеља.

Димензије: дршка: 13,5 цм x 4,5 цм; лопата: 11 цм x 7 цм.

Инв. бр: 1344/92.

Опанчарска клешта „фалцангле“, од челика, са обликом краћим и извијеним крацима. Глава је кљунаста са ребрима и тролисним прорезима у средини. Служила су за извлачење опуте и „ђонова“ на опанцима. Фабричка израда.

Димензије: 19 цм.

Инв. бр: 1379/92.

Обућарски чекић, са гвозденом главом, која је на средини лучно савијена. Један крај је кружно проширен, а други се трапезасто шири и има истањене ивице. На средини главе је прорез, у који је углављена ваљкаста дрвена дршка. Фабричке је израде.

Димензије: глава: 15 цм x 3,5 цм.

Инв. бр: 1395/92.

Фаркиш-гладилница, од рога, плоча обликована у виду слова S. служила је за глађење, појачавање „преплета“ на опанцима.

Димензије: 16 цм x 6,5 цм x 3 цм.

Инв. бр: 1341/92.

Гладилница, природан облик рога. Служила је за глађење, појачавање „лица“ на опанцима.

Дужина: 17 цм.

Инв. бр: 1407/92.

Калупи за обликовање свих врста и величина опанака. Прављени су од храстовог, буковог дрвета; рад дрводеља-колара. Леви и десни опанак се нису разликовали. После Првог светског рата почела је фабричка израда калупа-шпицастих, полушпицастих, благо заобљених, на „пачији кљун“. Етнолошка збирка Народног музеја у Чачку поседује више пари мушких, женских и дечјих калупа занатске и фабричке израде.

Пред наглим друштвено-економским развојем и индустријализацијом, опанчарски занат, као и други видови народне традицио-

налне културе, нагло нестаје. Мада је ношење опанака данас изуобичајено, ретке занатлије традиционалним и савременим алатом праве мање количине опанака за старије муштерије, културно-уметничка друштва и у туристичке сврхе. Последњи опанчар у Чачку Михајло Вукајловић „Ариљац“, живео је и радио до 1990. године. Наследио га је син Андрија, такође опанчар који поред израде опанака, папуча и ципела штави и прерађује коже.

НАПОМЕНЕ

1. Н. Бојовић, „Опанчарски занат у Чачку“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, IX, 1978, 185; „Абаџијски занат“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, XI, 1981, 127; „Занати у чачанском и горњомилановачком крају“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, XIX, 1989, 101; Н. Бојовић, Р. М. Маринковић, „Моравички запати и занимања“, Ивањица — Чачак, 1990.
2. Помагала и алат за штављење коже још увек је у власништву породице Михајла Вукајловића „Ариљац“, бившег опанчара из Чачка, па, у нади да ће га породица предати Народног музеју, ми га објављујемо и захваљујемо им се.

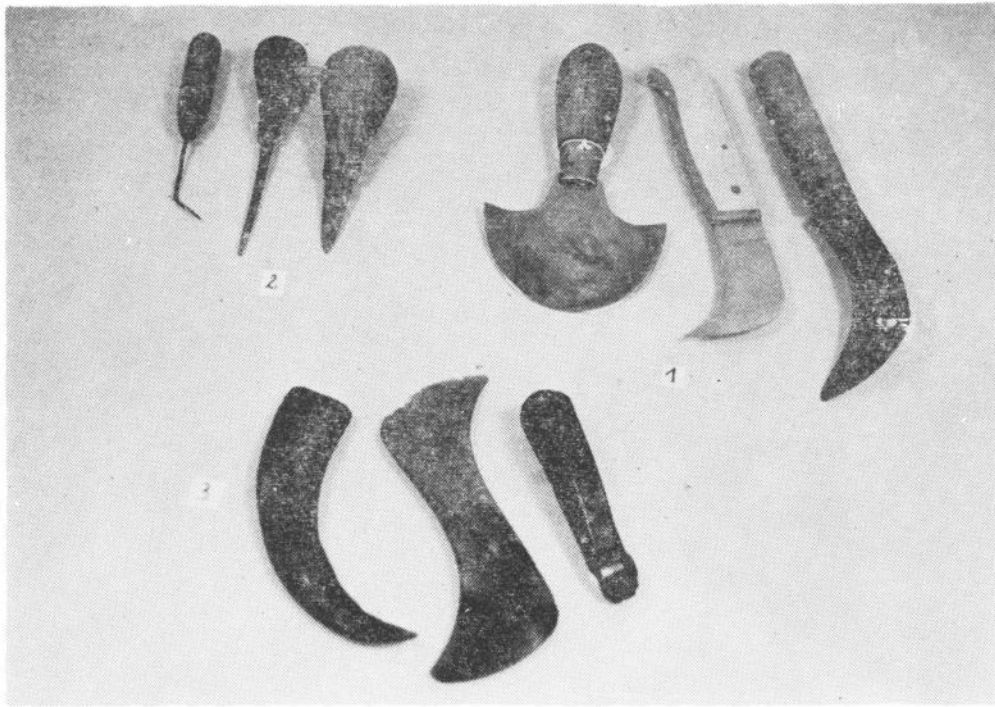
OUTILS POUR LA FABRICATION ARTISANALE DES OPAQUES DANS LA COLLECTION ETHNOLOGIQUE DU MUSÉE NATIONAL DE TCHATCHAK

En cherchant à systématiser et à compléter les collections d'artisanat, la section ethnologique du Musée National de Tchatchak a recueilli les outils et les instruments, employés dans les ateliers des différents artisans: fabricants d'opanes (sorte de sandales en cuir portées par les paysans), cordonniers, tailleurs des vêtements de village et ceux des vêtements de ville, forgerons et maréchaux-ferrants, menuisiers et tonneliers. Les collections en question comprennent aussi les produits des ateliers susmentionnés, le mobilier de ceux-ci, des photos, des diplômes de maîtrise et des documents d'archives. Étant donné que les matériaux relatifs au développement des métiers et des corporations dans les villes de Tchatchak, de Gorgni Milanovaz et d'Ivagnitza ont été publiés à plusieurs reprises, le présent texte est consacré uniquement aux instruments et aux outils employés par les faiseurs d'opanes et conservés au Musée National de Tchatchak.

Les outils pour la fabrication artisanale d'opanes sont très simples; ils peuvent tenir dans un sac et être facilement transportés, ce que faisaient généralement les artisans de campagne. Ces outils étaient souvent fabriqués par les artisans eux-mêmes ou bien acquis chez des artisans d'une autre branche (forgerons et menuisiers). Avec le développement de l'artisanat et l'apparition de l'industrie et des produits importés, de nombreux artisans commencèrent, à partir du milieu du XIXe siècle, à utiliser des outils de fabrication industrielle: tenailles, couteaux, alènes.

Les recherches effectuées jusqu'ici par l'auteur du présent texte ont montré que la plupart des artisans qui fabriquaient les opanes tannaient eux-mêmes le cuir dont ils avaient besoin. Aussi, les instruments et les outils qu'ils employaient pourraient-ils être réunis en deux groupes:

- a) instruments et outils pour tanner le cuir et
- b) instruments et outils pour fabriquer les opanes.

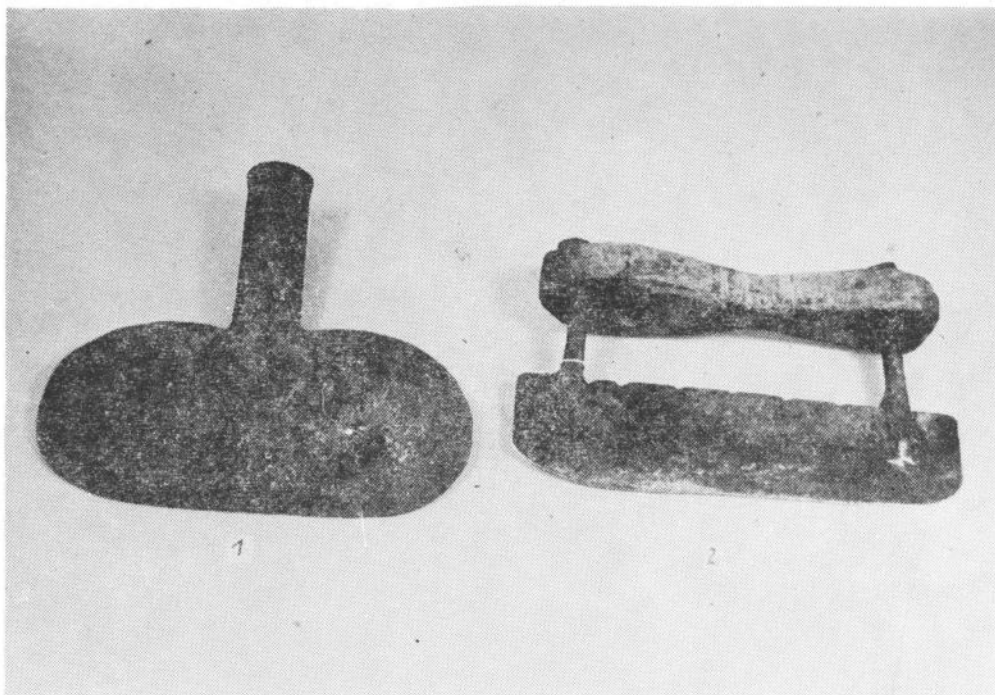
Опанчарски алат:

1. Опанчарски ножеви за кројење коже и опуте
2. Опанчарска бода и шила
3. Опанчарска радла — шараљка, гладилице — фаркиши

Опанчарски алат:

1. Обућарски чекић
2. Опанчарска кашика
3. Опанчарска клешта

Алат за штављење коже:

1. Стругача „плоча“, „крца“
2. Стругач „сап“

Опанчарски калупи